

ЛІКВІДНІСТЬ БАНКІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто економічну сутність ліквідності банку та питання забезпечення ліквідності комерційних банків в умовах кризових фінансово-економічних трансформацій. Запропоновано шляхи розв'язання проблеми з адекватним забезпеченням банківської ліквідності.

Ключові слова: ліквідність банків, ризик ліквідності, управління ліквідністю банків.

Вступ. Банківська система України - важлива складова національної грошово-кредитної системи і водночас елемент європейської грошово-кредитної системи. Формування банківської системи України – один з основних заходів для реалізації концепції сталого розвитку економіки на національному рівні. Розвинена банківська система сприяє забезпеченню комплексного соціально-економічного розвитку України, стимулює піднесення фінансового ринку та активізує інвестиційні й інноваційні процеси.

Велика увага при цьому повинна приділятися ліквідності комерційних банків. Ліквідність – одна з узагальнених якісних характеристик діяльності банку, що характеризує його надійність та здатність забезпечувати своєчасне виконання своїх зобов'язань [7, 19].

Проблеми, з якими зустрілася банківська система України під час кризових фінансово-економічних трансформацій наприкінці 2008 – на початку 2009 р., свідчать, що важливого значення набуває проблема управління ліквідністю банківської системи, виникає необхідність удосконалення існуючих підходів до оцінки ліквідності і критичного осмислення методів її забезпечення та ефективного управління ліквідністю в умовах кризи [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню банківської ліквідності присвячено багато наукових праць. В Україні цю проблему вивчали такі науковці, як А. М. Герасимович, Я. В. Грудзевич, О. В. Дзюблюк, Л. М. Кіндрацька, В. В. Корнєєв, А. М. Мороз, Б. Л. Луців, Л. О. Примостка та ін. Серед російських учених слід відмітити праці Л. Г. Батракової, М. Б. Диченка, В. В. Кротонова, О. І. Лаврушина, Г. С. Панової. Фундаментальні з цієї проблематики праці Пітера С. Роуза та Дж. Ф. Сінкі.

Мета статті - дослідження проблеми ліквідності банків України в період фінансової нестабільності, а також шляхи підвищення її рівня на основі методів управління та регулювання банківської діяльності в сучасних умовах.

Результати. Оптимальний рівень банківської ліквідності є передумовою ефективного виконання своїх функцій як окремим банком, так і всією банківською системою: він зумовлює її надійність, фінансову стійкість і конкурентоспроможність. Водночас недостатня або надлишкова ліквідність справляє негативний вплив, який має різноманітні прояви на мікро- та макрорівнях. Зокрема, на макрорівні низький рівень ліквідності банку обмежує його платоспроможність, спричиняє втрату довіри клієнтів, зниження доступу та підвищення вартості зовнішніх джерел фінансування для підтримання ліквідності, а відповідно й фінансові проблеми. Проблеми з ліквідністю можуть перерости в кризу ліквідності, банкрутство та припинення діяльності банку з

усіма негативними наслідками для його вкладників, акціонерів та клієнтів. Ураховуючи характер тісних взаємовідносин між банками, криза ліквідності одного банку може поширитись на інші банки, створюючи загрозу дестабілізації всієї банківської системи країни [8].

Надлишкова ліквідність є результатом неефективного банківського менеджменту і свідчить про неспроможність ефективно розпоряджатися вільними ресурсами. Вона спричиняє зниження рентабельності банківської діяльності й навіть збитковість банку. На макрорівні надлишкова ліквідність знижує ефективність дії монетарного трансмісійного механізму внаслідок нечутливості грошово-кредитного ринку до змін в інструментах грошово-кредитної політики. Крім цього, надлишкова ліквідність створює інфляційний навіс в економіці країни. Це пов'язано з тим, що інфляція - це монетарне явище, а тому наявність пропозиції грошей без адекватного потребам економічного зростання попиту чинить тиск на ціни в напрямі їх підвищення [10, 6].

Термін «ліквідність» походить від латинського liquidus, що в перекладі означає рідкий, текучий, тобто ліквідність характеризується легкістю реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей та інших активів у грошові кошти.

Широкого використання в теорії та практиці банківської діяльності термін «ліквідність банку» набуває в другій половині 30-х рр. ХХ ст. (після періоду «Великої депресії») завдяки працям Дж. Кейнса. У своїй роботі «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936) Дж. Кейнс описав психологічний мотив «надання переваги ліквідності» – прагнення господарюючих суб'єктів зберігати отримані доходи в грошовій формі. Під «грошима» Кейнс розумів як готівку – золоті монети і банкноти, так і будь-які кошти, які є законним і прийнятним платіжним засобом у певній господарській системі: кошти на поточних грошових рахунках, казначейські векселі тощо. Такі кошти можуть бути в будь-який момент безперешкодно використані як найзручніший засіб платежу при здійсненні угод між різними суб'єктами – юридичними і фізичними особами.

Дж. Кейнс вважав, що умову ліквідності задовольняє наявність грошей. У банківській діяльності такий підхід до розуміння ліквідності означає можливість і легкість оборотності різних вкладень банку (його активів) у готівкові кошти для виконання зобов'язань перед його кредиторами. Безперечно, під впливом теорії Дж. Кейнса про «надання переваг ліквідності» сформувалась думка щодо ліквідності банку як його здатності своєчасно виконувати боргові зобов'язання за рахунок активних статей балансу (перш за все коштів у касі та на рахунках в інших банках).

Дж. Сінкі зазначає, що ліквідність насамперед необхідна банкам для того, щоб бути готовими до вилучення депозитів і задоволення попиту на кредити. Непередбачені зміни потоків створюють для банків проблеми ліквідності. Він пов'язує також ліквідність банку безпосередньо з тими активами, які банк має у своєму розпорядженні, і вказує, що банк здатен забезпечувати ліквідність за наявності високоліквідних фінансових активів, які легко переміщуються.

Американський економіст Е. Рід зазначає, що банк вважається ліквідним, якщо суми його готівкових коштів та інших ліквідних активів, а також можливість швидко мобілізувати кошти з інших джерел достатні для своєчасного погашення боргових і фінансових зобов'язань [9, 6-7].

Розглядаючи сутність ліквідності, І. М. Лис та В. В. Салтинський з поняттям ліквідності пов'язують поняття «платоспроможність», під якою розуміють не тільки можливість перетворення активів у швидко реалізовані, але й спроможність юридичної чи фізичної особи виконати свої зобов'язання в повному обсязі. Тому ліквідність вони розглядають як необхідну й обов'язкову умову платоспроможності [13, 79].

Традиційним для розуміння ліквідності вважається також підхід, коли з метою характеристики ліквідності банку розглядають ризик ліквідності. Ризик ліквідності - один із основних видів фінансового ризику, на який необхідно звертати увагу ризик-менеджеру. Важливість оцінки цього ризику та управління ним останніми роками значно зросли. Насамперед це пов'язано з процесом глобалізації світової економіки, наслідком якої стало формування світової фінансової системи.

Глобалізація, з одного боку, відкрила перед учасниками фінансових ринків нові інвестиційні можливості, а з іншого – примусила враховувати ризики, які раніше обходили увагою, зокрема ризик ліквідності. З 2004 р. українська економіка зростала швидкими темпами, іноземні фінансові групи охоче вкладали в українську економіку, закордонні інвестори надавали вітчизняним банкам великі кредити. З 2004 р. в банківську систему України надійшло близько 40 млрд. доларів США. У результаті банківська система зростала небаченими темпами — на 50–70 % щороку. Банківський бізнес в Україні став схожим на піраміду: система постійно отримувала нові інвестиції, які перекривали її помилки, а саме: серйозні валютні ризики (понад половину кредитів було видано в інвалюті), зростання проблемних позик та ризик ліквідності банків [6].

В Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні зазначено, що ризик ліквідності – це ризик недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу, тобто ризик того, що банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями у зв'язку з неможливістю за певних умов швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат [1].

В Енциклопедії банківської справи України ризик ліквідності визначається як небезпека невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами внаслідок погіршення стану надходжень або якості кредитів. Обсяг ризику визначається через витрати на додаткове залучення необхідних коштів [5, 461].

Практика показує, що недостатній рівень ліквідності часто стає першою ознакою виникнення в банку серйозних фінансових труднощів. У такій ситуації, як правило, починається відплив клієнтів і закриття рахунків, що, у свою чергу, призводить до підвищення потреби в ліквідних коштах і поглиблення кризи ліквідності, зниження ліквідності у якійсь одній банківській установі може викликати збій у всій банківській системі.

Станом на початок жовтня 2008 р. банківська система мала досить значний запас ліквідності – обсяги ліквідних коштів банків удвічі перевищували їх потреби для проведення поточної діяльності. Водночас, жодна банківська система не може залишатися стабільною в умовах штучно спровокованої недовіри вкладників, які почали масово знімати кошти зі своїх рахунків.

З початку жовтня на фінансовому ринку та в реальному секторі економіки України почали спостерігатися негативні процеси, що були наслідком тривалого наростання не тільки внутрішніх, але й зовнішніх ризиків в економіці та на грошово-кредитному ринку. Так, зовнішні ризики були спричинені зростанням напруги на світових фінансових ринках та погіршенням глобальної ліквідності. Це обмежувало доступ українських банків до зовнішніх джерел запозичень, що впливало на стан їх ліквідності та посилювало попит на іноземну валюту на внутрішньому ринку.

Події, що сталися в Україні на початку жовтня 2008 р., спричинили масовий відплив вкладів фізичних осіб з банківської системи і відповідно різке зменшення ресурсної бази банків. Так, за 10 днів жовтня 2008 р. загальна сума зобов'язань банків зменшилася на 18 млрд грн. Протягом останніх трьох місяців 2008 р. (з 01.10.2008 до 01.01.2009) кошти фізичних осіб у національній валюті зменшилися на 19 млрд грн (15 %), в іноземній валюті на 2 млрд доларів США (майже 13 %); кошти суб'єктів господарювання в національній валюті зменшилися на 11 млрд грн (майже 12 %), в

іноземній валюті - на 0,3 млрд доларів США (3,5 %). Рівень вільної ліквідності банків знизився з 11,28 млрд грн на 01.10.2008 до 2,17 млрд грн на 01.11.2008. Обсяги грошей поза банками за цей період зросли на 12,69 млн грн, або на 9,5 %.

В цих умовах Національний банк України проводив інтервенції з продажу долара США для підтримання курсової стабільності в країні в сумі 150,3 млн доларів США за вересень та 4 114,8 млн доларів США за жовтень 2008 р. Це було одним із чинників зниження гривневої ліквідності вітчизняної банківської системи, проте його вплив компенсувався проведеними НБУ операціями з рефінансування банків, обсяг яких у вересні й жовтні становив відповідно 6 047,3 млн та 29 230, 16 млн грн [4].

У 2009 р. динаміка ліквідності банків була неоднорідною і значною мірою визначалася темпами відпливу коштів із банків. Упродовж перших двох місяців року коррахунки банків через значний відплив коштів із депозитних рахунків мали низхідну тенденцію і зменшилися за цей період на 19,2 %. Надалі протягом березня–липня коррахунки банків мали стійку висхідну тенденцію, збільшившись на 63 %. В умовах браку надійних позичальників, через повільне вжиття антикризових заходів у реальному секторі економіки ліквідність банків почала тиснути на обмінний курс та споживчі ціни, унаслідок чого для забезпечення стабільності грошової одиниці в серпні Національний банк України вдався до проведення більш жорсткої грошово-кредитної політики. Так, у серпні–вересні обсяг коррахунків зменшився на 34,7 %. У цілому з початку року обсяг коррахунків банків зменшився на 13,8 % – до 16,1 млрд грн (рис. 1).

Національний банк України з метою регулювання ліквідності банківської системи проводив операції як із підтримки ліквідності банків, так і з її абсорбування. Спрямованість операцій із регулювання ліквідності визначалася, виходячи з ситуації на ринку. Так, більша частина операцій із рефінансування (34,4 млрд грн із 59,6 млрд грн за 9 місяців 2009 р.) була проведена в I кварталі 2009 р., коли на грошово-кредитному ринку внаслідок відпливу коштів із банків відчувався дефіцит ліквідності. Надалі в міру стабілізації ситуації на грошово-кредитному ринку та зростання коррахунків банків операції Національного банку України з регулювання ліквідності набували здебільшого мобілізаційної спрямованості, що проявилось в зменшенні обсягу операцій з рефінансування банків та збільшенні обсягу мобілізаційних операцій. Зокрема, обсяг операцій з рефінансування у II кварталі знизився до 21,3 млрд грн, а в III - до 3,8 млрд грн.

Крім того, у січні–вересні 2009 р. Національний банк України надавав банкам підтримку через операції з викупу державних облігацій України на суму 27,7 млрд грн.

Національний банк України з метою забезпечення рівноваги на грошово-кредитному ринку в умовах зростання ліквідності банків та недопущення посилення інфляційного і девальваційного тисків протягом серпня–вересня посилив вимоги до формування банками обов'язкових резервів. Зокрема, з 3 серпня 2009 р. банки формують обов'язкові резерви на окремому рахунку в Національному банку України в розмірі 40 % від суми обов'язкових резервів, сформованих за попередній звітний період резервування, а з 10 вересня 2009 р. їх розмір збільшено до 50 %. Також з цієї дати обсяг обов'язкових резервів, який має зберігатися щоденно на початок операційного дня на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України, має бути не менше ніж 90 % від суми обов'язкових резервів, сформованих за попередній звітний період резервування, що зберігаються на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України. На залишки коштів обов'язкових резервів, перерахованих банками на окремий рахунок, нараховується плата в розмірі 30 % від облікової ставки [12].

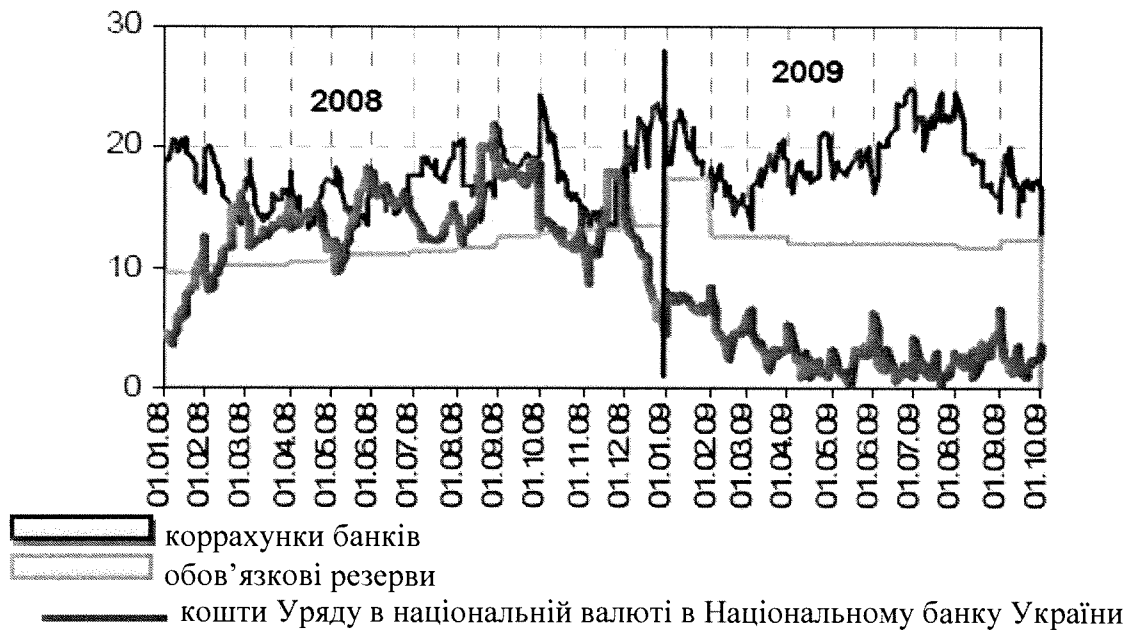

Рис. 1. Динаміка чинників, які впливають на ліквідність банківської системи у 2008-2009 рр., млрд грн [12]

Зараз складається ситуація, коли, підвищуючи свою ліквідність, комерційні банки залучають на свої рахунки значні обсяги грошових коштів, але цим самим зменшують свій прибуток, що в кінцевому результаті може призвести до неплатоспроможності банківської установи попри її здатність виконати поточні зобов'язання. Як зазначає В. Кочетков, це призводить до створення так званої фінансової піраміди, яка є ліквідною, але неплатоспроможною. При цьому якщо припиняється надходження грошових коштів, то з часом така структура стає і неліквідною. Слід зауважити, що шляхи та методи подібного «збереження ліквідності» вкрай шкідливі для національної економіки і для самих банків. Адже в основному підвищення ліквідності, котре спостерігається зараз, досягається значним нагромадженням вільних коштів на банківських рахунках, інвестиціями їх у валютні цінності або високоліквідні цінні папери. Підвищуючи таким чином свою ліквідність, банки тим самим вилучають гроші з економічної системи і створюють на ринку дефіцит кредитних ресурсів. Як наслідок, їхні ж клієнти лишаяються зовнішніх джерел фінансування своєї діяльності, потрапляють у скрутне фінансове становище, мають проблеми зі сплатою раніше узятих кредитів і, зрештою, наближаються до межі банкрутства. Значна акумуляція комерційними банками валюти, з одного боку, дійсно підвищує їхню стабільність, а з іншого – сприяє невиправданому ажіотажу та паніці на валютному ринку, що призводить до суттєвого знецінення національної грошової одиниці і чергових проблем з виконанням зобов'язань позичальниками, котрі залучали позички саме у валюті. Ще одним негативним моментом надлишкової ліквідності є те, що банки, акумулюючи гроші на своїх рахунках, просто перестають на них заробляти. А пов'язане з дефіцитом позичкового капіталу зростання кредитних відсоткових ставок ще більше поглиблює кризу, відлякуючи потенційних позичальників і створюючи додаткові перепони для ефективного використання банківських ресурсів [3].

Для виходу з ситуації, що склалась у банківському секторі, необхідно застосувати комплексний підхід та скоординувати зусилля Національного банку, банків та уряду. Адже чинники, що впливають на ліквідність банківської системи, носять не тільки макроекономічний, а насамперед мікроекономічний характер. Останні пов'язані з

недостатньо ефективним управлінням ліквідністю банків на мікрорівні через недосконалу систему її прогнозування, переорієнтацію із внутрішніх джерел формування ресурсної бази на зовнішні запозичення та високо ризикову кредитну політику. Так, зокрема, для ефективного управління ліквідністю банків потрібно [2, 3, 11]:

– провести розширення часових періодів щодо надання кредитів овернайт, що дасть можливість оперативно використовувати їх для розрахунків, а не лише для виконання банками резервних вимог;

– більшити можливості звернення банків за кредитами овернайт до НБУ порівняно з існуючими положеннями;

– тимчасово надати можливість пролонгації раніше отриманих банками кредитів рефінансування НБУ з метою забезпечення резервів фінансових ресурсів, які можна було б використовувати для проведення поточних активних операцій.

– з метою підвищення ефективності управління ліквідністю кожен банк повинен мати погоджену стратегію повсякденного управління ліквідністю. Стратегія ліквідності має встановлювати загальний підхід, що банк матиме до ліквідності, включаючи різноманітні кількісні та якісні цілі. Ця стратегія має розглядати цілі банку щодо захисту його фінансової сили та спроможності витримувати стресові події на ринку. Також має бути погоджена стратегія щодо того, що треба робити в разі потенційних як тимчасових, так і довготермінових проблем із ліквідністю.

– ужити заходів щодо стимулювання оптимізації кредитного портфеля банків з урахуванням інтересів вітчизняної економіки шляхом зміщення акцентів із банківського кредитування поточних потреб на кредитування інвестиційних потреб суб'єктів господарювання та галузей реального сектора економіки, насамперед тих, які впливають на інфляційну складову стабільності гривні (енергетика, сільське господарство) та внутрішню товарну політику.

– знизити рівень обов'язкових резервних вимог, що дало б змогу збільшити вільну ліквідність у вітчизняній банківській системі, скоротити обсяг рефінансування банків та зменшити на цій основі вплив монетарного чинника на інфляційні процеси в країні.

Висновки. Отже, управління ліквідністю банків - невід'ємна складова їх щоденної і безперервної діяльності, від якої залежать не лише прибутковість, розвиток та фінансова стабільність у цілому, а й здатність банку функціонувати взагалі. Саме ліквідність лежить в основі розвитку банків і покликана забезпечувати довіру до них. Тому для забезпечення стабільної роботи та підвищення фінансової стійкості необхідно вживати заходів з посилення моніторингу за фінансовим станом банку. Для досягнення оптимального рівня ліквідності потрібно при здійсненні рефінансування надавати перевагу підтриманню ліквідності тих банків, які нарощують кредитні вкладення в реальний сектор економіки, а також слід зрозуміти, що головні резерви для відновлення активної діяльності комерційних банків - повернення в банківську систему коштів, вилучених у період кризи. Для цього потрібно насамперед удосконалити систему гарантування вкладів. Комплекс цих заходів дасть змогу зменшити коливання ліквідності банківської системи.

Література

1. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні : затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.01 р. № 368 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

2. Волохата В. Є. Гарна О. С. Ліквідність банківської системи: проблеми та напрями підвищення ефективності управління // Наука й економіка. – 2009. – № 2. – С. 18-21.

3. Дзямучич М.І., Чижик О.М. Забезпечення ліквідності комерційних банків в умовах фінансової кризи // Економічний простір. – 2009. – № 23/2. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua>

4. Дії Національного банку України в період загострення світової фінансової кризи: аналітичний звіт. - К. : Національний банк України, 2009. — 58 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

5. Енциклопедія банківської справи України / редкол. Стельмах В. С. (голова) та ін. – К. : Молодь : Ін Юре, 2001. – 679 с.

6. Квітко І. Індексна політика [Електронний ресурс] // Контракти. - № 20 - Режим доступу : <http://www.kontrakty.com.ua>

7. Лис І. Удосконалення управління ліквідністю банку в умовах світової фінансової кризи // Банківська справа. – 2009. - № 4. – С. 19-25.

8. Ліквідність банківської системи України : науково-аналітичні матеріали. - Вип. 12 / В. І. Міщенко, А. В. Сомик та ін. – К. : Національний банк України; Центр наукових досліджень, 2008. – 180 с.

9. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду : науково-аналітичні матеріали. - вип. 11 / В. С. Стельмах, В. І. Міщенко, В. В. Крилова, Р. М. Набок, О. Г. Приходько, Н. В. Грищук. – К. : Національний банк України ; Центр наукових досліджень, 2008. – 220 с.

10. Міщенко В., Сомик А. Ліквідність банківської системи : економічна сутність, структура і методологічний підхід до аналізу // Вісник НБУ. – 2008. - № 11. – С. 6-9.

11. Міщенко В. Сомик А. Ліквідність банківської системи України : сучасний стан, чинники та напрями підвищення ефективності регулювання // Вісник НБУ. – 2009. - № 1. – С.34-41.

12. Монетарний огляд за III квартал 2009 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

13. Хіміч Н. О. Управління ліквідністю комерційних банків України в умовах нестабільності фінансових ринків // Регіональна економіка. – 2008. - № 3. – С.76-83.

Summary. In the article economic essence of liquidity of bank and the questions of providing of liquidity of commercial banks are examined in the conditions of financial crisis. The ways of decision of problems are offered with the adequate providing of bank liquidity.

Keywords: liquidity of banks, risk of liquidity, liquidity management of banks.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2010